

İmam-ı Azâm Ebû Hanife'nin Hayatı ve İtikadî Görüşleri*

Prof. Dr. Ahmet AK**

Özet

İmam Azam Ebû Hanife, büyük bir fakih olmasının yanında, Ehl-i Sünnet'in itikadî boyutunun oluşmasında da etkili olan bir şahsiyettir. Ebû Hanife'nin görüşleri, ilk dönemlerden itibaren özellikle Türklerin yoğun olduğu bölgelerde İslam'ın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Bundan dolayı o, çoğunlukla en büyük imam diye anılır.

Bu makalede, önce Ebû Hanife'nin hayatı, hocaları, öğrencileri ve ona nisbet edilen eserleri incelenmektedir. Sonra da Ebû Hanife'nin imanın tanımı, amel-iman ilişkisi, imanda istisna, imanda eşitlik, iman-islam ilişkisi, imanda artma ve eksilme, büyük günah, va'd ve va'id gibi itikadî görüşleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İmam Azam Ebû Hanife, Ehl-i Sünnet, iman, amel, İslam, va'd ve va'id.*

The Life of Abû Hanifa and the Theological Views of Abû Hanifa

* Bu makale, 28-30 Nisan 2015 Eskişehir'de Osman Gazi Üniversitesinde yapılan "Bütün Yönleriyle İmam-ı Azam ve Hanefilik" Sempozyumu'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

** KSÜ İlahiyat Fakültesi, Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Abstract

Al-İmam al-A'zam Abû Hanîfa is a figure who played a considerable part in the formation of Ahl al-Sunnah's theological views. The views of Abû Hanîfa played a significant role in the Islamization of people in the regions where from the very early the Turks were in the majority. Therefore, He was often called "the Great Imam".

In the study, Abû Hanîfa's life, his works and theological views his theological and plitical views have been examined. The theological views of Abû Hanîfe on definition of faith, action-fatih relation, making exception in faith, equality in faith, imân-islâm relation, the increase and decrease of faith, grave sin, the promise and the threat have been summarized.

Keywords: *Al-İmam al-A'zam Abû Hanîfa, Ahl al-Sunnah, faith, action, al-Islam, al-va'd and al-va'id.*

A. İmam Azam'ın Hayatı

İmam Azam Ebû Hanife, günümüzden bin iki yüz elli yıl önce yaşamış olmasına rağmen hala kendisinden övgü ile söz edilen büyük bir İslam âlimidir. O, İslam'ın doğru anlaşılmasına ve yayılmasına büyük katkıda bulunan âlimlerden birisidir.¹ O, Hanefilik mezhebinin kurucusu ve büyük Türk âlimi İmam Maturidi'nin hocalarının hocasıdır. Diğer bir ifade ile İmam Maturidi'nin ve dolayısı ile Ehl-i Sünnet'in en büyük kolu olan Maturidiliğin görüşleri İmam Azam Ebû Hanife'ye dayanmaktadır. Bu bakımdan Ebû Hanife, Ehl-i Sünnet'in ilk kurucusu kabul edilmektedir. Bundan dolayı

¹ Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E. R. Fığlalı, Ankara 1991, s. 246.

onun hayatı ve görüşlerinin iyi bilinmesi önem arz etmektedir.

Bu makalede, İmam Azam Ebû Hanife'nin doğumundan vefatına kadar geçen hayatı ve eserleri özet olarak ele alındıktan sonra onun itikadi görüşleri sade ve öz olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. İsmi

İmam Azam Ebû Hanife'nin ismi, Nûman, babasının adı Sâbit'tir. Ancak Nûman isminin hangi manaya geldiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Hâcer el-Heytemî (1504-1567), bu görüşleri şöyle özetlemektedir: “Nûman, kelime olarak bedeni ayakta tutan kan demektir. Bazıları da ruh anlamında kullanmışlardır. Buna göre Ebû Hanife, fıkhî ayakta tutma bakımından onun ruhu gibidir, demişlerdir. Nûman kelimesinin başka bir manası da güzel kokulu çiçek veya erguvan çiçeği demektir. Bu da İmam Azam'ın madde ve mânâ alemindeki güzelliğine işaret etmektedir. Ayrıca Nûman isminin nimet kökünden gelmesi de muhtemeldir.”² Bütün bunlardan dolayı İmam Azam Ebû Hanife, Allah'ın Müslümanlara bahşettiği büyük bir nimet kabul edilmektedir.

2. Künyesi

İmam-ı Azam'ın künyesi, Ebû Hanife'dir. İbn Hâcer el-Heytemî'ye göre Hanife, hanif kelimesinin müennesidir. Müslüman ve ibadet edici demektir. Meyledici anlamına da kullanılmıştır. Ayrıca onun Hammad'dan başka oğlu olmadığı gibi hiç kız çocuğu olmamıştır.³ Bu yüzden ona verilen Ebû Hanife künyesi, Hanife adında bir kızı olduğu için değil,

² İbn Hâcer el-Heytemî, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed (974/1567), *İmâm-ı Azam'ın Menkıbeleri*, çev.: Ahmet Karadut, İkinci Baskı, Ankara 1998, s. 53. (Yazarın el-Heytemî nisbesi bazı kaynaklarda el-Heysemî şeklinde de geçmektedir.)

³ İbn Hâcer el-Heytemî, *a.g.e.*, s. 53.

kendini ibadete verenlerin yahut hak dine mensup olanların babası / büyüğü anlamında verilmiştir, diyebiliriz.

3. Unvanı

Ebû Hanife'nin unvanı ise en büyük imam anlamına gelen İmam Azam'dır. Mustafa Uzunpostalcı'ya göre bu unvan ona, naklin yanı sıra içtihad metodunu kullanarak, İslam fikhını sistemleştirdiği ve çağdaşları arasında seçkin bir yere sahip olduğu için verilmiştir.⁴

4. Doğumu

İmam Azam Ebû Hanife, Kureşî'ye göre hicretin sekseninci yılına tekabül eden miladi 699 yılında Kûfe'de dünyaya geldi.⁵ Ancak, onun doğum tarihiyle ilgili farklı rivayetler de bulunmaktadır. Onun doğduğu sırada Abdülmelik b. Merwan, Emevi halifesi idi.⁶ Diğer bir ifade ile o, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından 67 yıl sonra dönemin ilim merkezlerinden biri olan Kufe'de doğmuştur. Ancak onun hangi ayda doğduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

5. Nesebi

İbn Hâcer el-Heytemî'ye göre İmam Azam Ebû Hanife'nin nesebi, Nûman b. Sâbit b. Zûta b. Mah'dır. Ebû Hanife'nin büyük babası Zûta'nın aslen Kabilli olduğu, oradan Nesa'ya, oradan da babasının doğduğu yer olan Tirmiz'e, oradan da Enbar'a göç ettikleri rivayet edilmektedir. İmam Azam'ın babası Sâbit, Müslüman bir babadan dünyaya gelmiştir. Ancak onun soyu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Arap olduğunu ileri sürenler olmuşsa da, bu iddia doğru değildir. Onun acem olduğu kesindir.⁷ Bu konuda

⁴ Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanife", *DİA*, İstanbul 1994, X/131.

⁵ el-Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed (775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudiyeye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Riyad, 1993, I/35.

⁶ İbn Hâcer el-Heytemî, *a.g.e.*, s. 52.

⁷ İbn Hâcer el-Heytemî, *a.g.e.*, s. 49; krş., İbn Hallikân, Ebî Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (608/1211- 681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1977, V/405.

Osman Keskiöglü “*Onun atalarının yurdu Türk illeridir. Türk olması en kuvvetli bir ihtimal olarak ortada durmaktadır. Onun İranlı olduğu sözü, Arap olmayanlara Acem demek âdet olduğundan ileri gelmektedir. Bu kelimenin yanlış anlaşılması yüzünden nice Türk âlimlerine Acem damgası vurulmuştur*”⁸ diyerek, Ebû Hanife’nin aslen Türk olduğunu ileri sürmektedir.

6. Ailesi

Ebû Hanife, Müslüman bir aile içerisinde yetişmiştir. Onun sadece Hammâd isimli bir erkek çocuğu olduğu, soyunun onunla devam ettiği ve onun dışında herhangi bir çocuğu olmadığı bilinmektedir. Torunu İsmail’in verdiği bilgiye göre, Ebû Hanife’nin babası Sâbit, Hz. Ali’yi ziyaret etmiş ve onun hayır duasını almıştır.⁹ Onun hakkında kaynaklarda geçen bilgiler incelendiğinde Ebû Hanife’nin takva sahibi iyi bir aileden geldiği anlaşılmaktadır.

7. Şahsiyeti ve Şemali

Kaynaklarda Ebû Hanife, doğru sözlü, takvâ sahibi âlim, geceleri ibadet ederek, gündüzleri oruç tutarak geçiren âbit, zâhit, cömert, kanaatkâr ve güvenilir bir kimse olarak zikredilmektedir. Özellikle ticaret ahlakı hakkında birçok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birisine göre o, ortağı olan Hafs b. Abdurrahman’ı bir malı satması için gönderir. Ancak malın kusurunu söylemeyi unuttur. Bir müddet sonra unuttuğunu hatırlayan İmam Azam Ebû Hanife, o malın parasını sadaka olarak dağıtmıştır. O, seneden seneye kazancını toplar, onlarla talebelerin, hocaların ihtiyaçlarını karşılar, yiyeceklerini satın alır, hatta onların bütün isteklerini karşılardı. Sonra artan parayı da onlara dağıtırdı. Yine o, tefekkürü çok, konuşması az, faydasız ve boş sözlerden

⁸ Keskiöglü, Osman, *İmam A’zam*, Ankara 1960, s. 10.

⁹ İbn Hâcer el-Heytemî, *a.g.e.*, s. 53-54.

hoşlanmayan, son derece vakûr, sorulara az ve öz cevap veren çok zeki bir müçtehit idi. İmam Azam Ebû Hanife, hiç kimseye “benim görüşüm en doğrudur” dememiştir. Aksine “kendisinin de bir görüşü olduğunu ama daha iyi bir görüş getirene uyacağını” belirtmiştir. Kendisine bu kadar güvenen ve her zaman doğrunun yanında olan İmam Azam, aynı zamanda akli başında ve halkla iyi ilişkiler içerisinde olan bir şahsiyete sahip idi. O, her zaman güzel ve kıymetli elbiseler giyinerek giyim kuşamına özen gösterir ve üzerine güzel kokular sürünürdü. İmam Azam Ebû Hanife, orta boylu, az esmer, güzel yüzlü olup, konuşması gayet belîğ, sözleri insicamlı ve akıcıydı. Bu yüzden maksadını ve meramını iyi ifade ederdi. Daima heybet ve vakarını korur, soru sorulmadıkça konuşmaz, gereksiz ve boş işlerden kaçınırdı.¹⁰ Bütün bunlar, İmam Azam Ebû Hanife'nin ilmi ile amel eden büyük bir âlim olarak, örnek alınacak iyi bir Müslüman olduğunu göstermektedir.

Büyük Hanefî âlimlerinden Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'ye göre “Ebû Hanife, akaid ilmini öğrenmiş, Mutezile ve bütün bid'at ehli ile münazara yapmış, başlangıçta ashabına söz konusu ilmi öğretmişti. O, bu konuda bize kadar gelen kitapları kaleme almış, bunlarla bid'atçıları ve sapıkları mahf etmiştir.”¹¹ Ebû Hanife'nin Basra'ya yirmi defadan fazla gittiği ve orada sapık fırkalarla münazara ettiği ve sonra fıkha döndüğü bilinmektedir.¹²

Ebû Hanife'ye göre “Kişinin nasıl ibadet edeceğini öğrenmeye çalışması, kendisi için birçok ilmi toplamasından

¹⁰ Acımamatov, Zaylabidin, *Ebû Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, (Basılmamış Doktora Tezi). s. 12; İbn Hâcer el-Heytemî, *a.g.e.*, s. 55. Geniş bilgi için bkz. Zehebî (673-748), *Menâkıb-ı İmam Ebu Hanife*, thk. Zahid el-Kevserî, trc. İsmail Karagözoğlu, İstanbul 2015, s. 43-72.

¹¹ el-Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed (493/1099), *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölçük, İstanbul 1994, s. 5.

¹² Acımamatov, *a.g.e.*, s. 17.

daha hayırlıdır. Fıkıhın en fazîletlisi, kişinin Yüce Allah'a imanı, şerâyii, sünnetler, hadler, ümmetin ittifak ve ihtilafını bilmesidir.”¹³ Bundan dolayı o, dini esasların iyi bilinmesinin yanı sıra kardeşçe geçinmeye, birlik ve beraberliğe de çok önem vermiştir.

8. Tahsili

Ebû Hanife, küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve kıraat ilmini yedi kurradan biri olan İmâm Âsım'dan öğrenmiştir. O, çocukluğunda ticaretle uğraşırken, İmam Şa'bi'nin ilmin ticaretten daha hayırlı olduğunu söylemesi üzerine ilim öğrenmeye ağırlık vermiş ve devrinin en iyi hocası Hammad b. Süleyman'ın yanında on sekiz sene ilim tahsil etmiştir. Bu sırada sarf, nahiv, fıkıh, kelam, tefsir, hadis, edebiyat ve şiir gibi ilimleri de tahsil etmiş, hocası vefat ettikten sonra onun yerine geçerek ömrünün sonuna kadar hocalık yapmıştır.¹⁴

9. Hocaları

İbn Hâcer el-Heytemî, İmam Azam Ebû Hanife'nin 4000 kadar hocadan ders aldığını rivayet etmektedir.¹⁵ Ebû Zehrâ'ya göre Ebû Hanife, Hammad b. Ebî Süleyman'dan başka Mekke fakihî Ata b. Ebî Rebah (114/733), Abdullah b. Abbas'ın kölesi İkrime (105/723) ve Abdullah b. Ömer'in azadlı kölesi Nâfi (117/735) gibi çok sayıda hocadan ders almıştır.¹⁶

İmam Azam Ebû Hanife'nin asıl hocası, Hammad b. Ebî Süleyman (120/737), onun hocaları, İbrahim en-Nehâî (96/714) ve Amir b. Şerahil eş-Şa'bi (104/722)'dir. Ebû Hanife'nin hocası Hammad ile onun hocalarının ilimleri saha-

¹³ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ebsât*, (Mustafa Öz'ün *İmam Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içerisinde), İstanbul 1992, s. 35.

¹⁴ Acımamatov, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁵ İbn Hâcer el-Heytemî, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁶ Ebû Zehrâ, Muhammed, *Ebû Hanife*, çev. Osmân Keskiöğlü, Ankara 2002. s. 19.

benin büyük âlimlerinden Ali b. Ebî Talib (r.a.) ve Abdullah b. Mesud (r.a.)'a dayanmaktadır.¹⁷ Bu iki sahabinin de hocaları şüphesiz Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir.

10. Öğrencileri

Ebû Hanife, yaklaşık 30 yıl ders okutmuş ve dört bin civarında öğrenci yetiştirmiştir. O, kendisine okumaya gelen herkesi derse kabul etmiştir. Onun yetiştirdiği bazı öğrenciler, başkadılık ve müçtehitlik derecesine ulaşmıştır. Birçokları da Belh, Semerkant, Horasan, Irak, Suriye ve Mısır gibi İslam dünyasının çeşitli yerlerine giderek oralarda İslam'ı yaymaya çalışmışlardır.¹⁸ Biz burada sadece onların bir kısmının isimlerini zikretmekle yetineceğiz. Onun ileri gelen bazı öğrencileri şunlardır:

- İmam Ebû Yusuf (113-182 / 731-798)
- Muhammed b. Hasan Şeybâni (132-189 / 749-804)
- Züfer b. Hüzeyl (110-158 / 728-775)
- Hasan b. Ziyad Lü'Lüi (116-204 / 734-819)
- Vekî b. el-Cerrâh (129-197 / 746-812)
- Ebû Mutî el-Behli (195/ 814)
- Ebû Mukatil Hafis b. Selm es-Semerkandi (208/823)

11. Eserleri

Ebû Hanife'nin Brockelmann'a göre¹⁹ 21, Fuat Sezgin'e göre²⁰ ise 19 tane eseri vardır. Ancak bunların hepsinin Ebû Hanife'ye ait olup olmadığı kesin değildir. Ebû Hanife'ye nisbet edilen *el-Âlim ve'l-Müteallim*, *el-Fıkhu'l-Ekber*, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, *el-Vasiyye* adlı eserler onun görüşlerini bir araya ge-

¹⁷ Fığlalı, E., Rûhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, 12. Baskı, İzmir 2004, s. 55.

¹⁸ *Geniş bilgi için bkz. Acımamatov, a.g.e., s. 24-38.*

¹⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Muhammed Fehmî Hicazî, Mısır 1993, II/254.

²⁰ Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, C. I, cüz. 3, s. 37-50.

tirmek üzere öğrencileri tarafından kaleme alınmıştır. *er-Risâle ila Osmân el-Bettî* adlı eseri ise bizzat kendisi tarafından yazılmıştır.²¹ Ancak bu durum, o devrin geleneğine göre eserlerin genelde hocalarının takririne dayalı olarak öğrencileri tarafından kaleme alınmasından kaynaklanmaktadır.²² İsimleri zikredilen bu eserler, *İmam Azam'ın Beş Eseri* adıyla Mustafa Öz tarafından Türkçeye çevrilerek Arapça metinleriyle birlikte 1981 yılında İstanbul'da basılmıştır.

İmam Azam'ın bu beş eserindeki konular ve ondan gelen çeşitli rivayetler, Osmanlı âlimlerinden Beyazizâde Ahmet Hilmi Efendi tarafından *el-Usulü'l-münife* adıyla bir araya getirilmiş ve daha sonra aynı müellif tarafından *İşâretü'l-meram* adıyla şerh edilmiştir.²³ *el-Usulü'l-münife* adlı bu eser, Prof. Dr. İlyas Çelebi tarafından Araştırma ve Notlar ilavesi ile *İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikadi Görüşleri Beyazizade* ismi ile Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.

Ebû Hanife'ye nisbet edilen eserlerden birisi de *el-Müsned* adlı hadis mecmuasıdır. Ancak bu eser de, kendisi tarafından yazılmamış, öğrencilerine ders verirken ve hüküm çıkarırken delil getirdiği hadisler ile sahabe ve tâbiünden işittiği rivayetlerin talebeleri tarafından toplanıp yazılmıştır.²⁴ Ebû Hanife'ye atfedilen el-Haskefi'nin rivayet ettiği *el-Müsned* iki cilt halinde Kahire'de 1981 yılında basılmıştır.

12. Vefatı

İmam Azam Ebû Hanife, hicretin 150. senesine tekabül eden miladi 767 yılında 70 yaşlarında Bağdat'ta vefat etmiş-

²¹ Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000, s. 8.

²² Fiğlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s. 55.

²³ Beyazizâde, Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikadî Görüşleri Beyazizâde*, çev.: Doç.Dr. İlyas Çelebi, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 35.

²⁴ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, II/254.

tir. Ebû Hanife'nin nasıl öldüğü veya öldürüldüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte genel olarak ölümüne siyasi görüşlerinin sebep olduğu kanaati vardır. Cenazesine yaklaşık altmış bin kadar insanın iştirak ettiği söylenmektedir. Cenazesi vasiyeti üzerine kendi helal kazancı ile satın alıp Müslümanlara kabristan olmak üzere vakfettiği Bağdat'taki Hayzuran kabristanına defnedilmiştir.²⁵

B. İmam Azam'ın İtikâdî Görüşleri

1. Tevhid İle İlgili Görüşleri

Ebû Hanife'ye göre Yüce Allah, birdir. O, doğmamış ve doğurulmamıştır, O'na hiç bir şey denk değildir. O, yarattıklarından hiç birine benzemez. Yüce Allah'ın isimlerinin yanı sıra hayat, ilim, kudret, semi, basar ve irade gibi zâtî ve fiilî sıfatları vardır. Ebû Hanife'ye göre "De ki: Allah birdir. Allah kimseye muhtaç değildir. Doğmamıştır, doğurulmamıştır. Kendisine hiç kimse denk değildir"²⁶ anlamındaki İhlâs Suresi Allah'ın tevhidinde delalet etmektedir.²⁷

İmam Azam Ebû Hanife, Allah'ın varlığı ve birliği konusunda nakli delillerin yanı sıra birçok akli delil getirmiştir. Onun ortaya koyduğu akli delillerden bazıları şunlardır:²⁸

a. Akıl, dalgalı ve fırtınalı bir deniz içinde yük dolu bir geminin kaptansız olarak, doğru seyretmesini muhal gördüğü gibi çeşitli halleri ve değişik durumları ile bu âlemin, hikmetli iş yapan sâniî, yaratanı, koruyanı ve her şeyini bileni olmadan mevcudiyetini imkânsız görür. Ebû Hanife'ye göre dalgalı ve fırtınalı bir denizde bir geminin kaptanı olmadan hedefine ulaşması nasıl imkânsız ise bu âlemin de yaratıcısı olmadan varlığını ve ahengini sürdürmesi imkânsızdır.

²⁵ Heytemi, *a.g.e.*, s. 169-170; el-Kureşî, *a.g.e.*, I/36-37.

²⁶ el-İhlâs, 112/1-4.

²⁷ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber (Arapçası)*, s. 70; krş., Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 55.

²⁸ Beyazizâde, *İmam Azam Ebû Hanife'nin İtikadî Görüşleri*, s. 89, 90.

b. Akıl, yeni doğan bir çocuğun dünyaya en güzel şekilde gelişinin, yıldızlar ve tabiatın tesiri ile değil, şüphesiz hikmet sahibi yaratıcı bir zatın takdiri ile olduğuna hükmeder.

c. Bu âlem, sürekli değişmektedir. Değişim ise aklen bir değiştiricinin olmasını gerektirir. Nasıl ki boş bir arsa üzerine yapılan sağlam bir bina, onu yapan bir ustanın olduğuna delalet ederse, bu âlemin değişmesi de onu dilediği gibi değiştiren bir değiştiricinin varlığına delalet eder. O da Allah'tır.

d. Bütün bunlardan dolayı Allah Teâlâ peygamber göndermemiş olsaydı da, insanların, âlemdeki nizam ve intizama bakıp, akıllarını kullanarak bu âlemin bir yaratıcısı olduğunu bilmeleri gerekir idi. Çünkü göklerin, yerin ve diğer varlıkların yaratılışını düşünen insan, bunların kendiliğinden var olamayacağını anlar.

Yukarıdaki açıklamalarından hareketle Ebû Hanife'ye göre Allah'ın varlığı ve birliği hususunda akli delillerin en kuvvetlisi, âlemdeki nizam ve intizam delilidir, diyebiliriz.

1.1. Ahirette Hz. Allah'ın Görülmesi

Ebû Hanife'ye göre Allah Teâlâ, ahirette görülecektir. Müminler O'nu, cennette O'nunla kendi aralarında bir mesafe olmaksızın keyfiyetsiz ve teşbihsiz bir şekilde gözleri ile göreceklerdir.²⁹

Ebû Hanife, bu konuda Buhari ve Müslim'de geçen şu hadisi şerifi de delil getirmektedir: Ona göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:³⁰ "Siz Rabbinizi, ayı ondördüncü gecede gördüğünüz gibi göreceksiniz. O'nu görme hususunda haksızlığa uğramayacak ve meşakkat çekmeyeceksiniz."³¹

²⁹ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ekber, s. 58; Ebû Hanife'nin Vasiyyeti, s. 62.

³⁰ Beyazizâde, İmam Azam Ebû Hanife'nin İtikadî Görüşleri, s. 102.

³¹ Buhari, *Sahîhu'l-Buhari*, Tevhid, 24; Müslim, İman, 80; Tirmizi, sıfatu'l-cenne, 17; Ali el-Kâri, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu Müsnedi Ebi Hanife*, s. 579.

2. Nübüvvetle İlgili Görüşleri

İmam Azam Ebû Hanife, Cibril hadisinde geçtiği üzere bütün peygamberlere iman etmeyi imanın altı esasından biri olarak görür.³² Ona göre Peygamberlerin hepsi de (salât ve selam olsun) küçük, büyük günah, küfür ve çirkin hallerden münezzehtirler. Fakat onların sürçme ve hataları vaki olmuştur. Hz. Muhammed, Allah'ın sevdiği kulu, resulü, nebisi, seçilmiş tertemiz kuludur. O hiçbir zaman putlara tapmamış, göz açıp kapayacak bir an bile Allah'a ortak koşmamıştır. O, küçük büyük hiçbir günah işlememiştir.³³

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'den sonra insanların en faziletlisi, Ebû Bekir es-Sıddik sonra Ömer el-Faruk, sonra Osman b. Affan Zün-nüreyn, daha sonra Aliyyü'l-Murtaza'dır. Allah onların hepsinden razı olsun. Zira onlar hakkında nazil olan "İlk önce iman edenler, herkesi geçenlerdir. Allah'a yakın olanlar, onlardır. Onlar, Naim cennetlerindedir"³⁴ ayeti buna delildir. Bunun için muttaki her mümin onları sever. Onlar, doğruluk üzere, doğruluktan ayrılmayan ve ibadet eden kimselerdir. Hepsine sevgi ve saygı duyarız. Hz. Peygamberin ashabının hepsini sadece hayırla yâd ederiz.³⁵

2.1. Şefaati

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre "Peygamberlerin şefaati haktır. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in günah işlemiş müminlere ve onlardan büyük günah işleyerek cezayı hak etmiş olanlara şefaati de haktır ve sabittir."³⁶ Ebû Hanife bu konuda *el-Vasiyye* adlı eserinde "Peygamberimizin (s.a.s.) şefaati büyük günah işlese de cennet ehli olan her

³² Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ebsât*, s. 35-36.

³³ Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 57

³⁴ el-Vâkıa, 56/10.

³⁵ Ebû Hanife, Ebû Hanife'nin Vasiyyeti, s. 61.

³⁶ Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, s. 58.

mümin için haktır”³⁷ demektedir. Ayrıca Ebû Hanife’ye göre Hz. Peygamber (s.a.s.)’e Kıyamet günü kimlere şefaata edersin diye sorulunca O’nun, “Büyük günah ve kusurlar işleyene”³⁸ demesi de şefaatin hak olduğunun başka bir delilidir.³⁹

2.2. Mucize ve Keramet

İmam Azam Ebû Hanife’ye göre peygamberlerin mucizeleri ve velilerin kerametleri haktır.⁴⁰ Ebû Hanife, kendisine Heysem b. Habib es-Sayrafi Âmir eş-Şabi’nin, İbnü Mesud (r.a.)’tan şöyle bir rivayette bulunduğunu kaydetmektedir:⁴¹ “Hz. Peygamber zamanında Mekke’de ay, iki parça halinde yarıldı.”⁴² Yine Ebû Hanife’ye göre Miraç haberi de haktır. Onu reddeden sapık bir bidatçi olur.⁴³

3. İman Hakkındaki Görüşleri

3.1. İmanın Tanımı

İmam Azam Ebû Hanife’ye göre “iman, dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir”⁴⁴ ve imanın yeri, kalptir.⁴⁵ O, *el-Fıkhü’l-Ebsât* adlı eserinde Cibril hadisini delil getirerek imanı şöyle de tarif etmektedir: “İman, Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed (a.s.)’ın Allah’ın kulu ve rasülü olduğuna şehadet etmek, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, kadere, hayrın ve şerrin Allah’tan oldu-

³⁷ Ebû Hanife, Ebû Hanife’nin Vasiyyeti, s. 62.

³⁸ et-Tirmizi, Sıfatu’l-kıyame, 11; Ebû Dâvud, Sünnet, 20; Ali el-Kârî, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanife*, s. 501.

³⁹ Beyazizâde, İmam Azam Ebû Hanife’nin İtikadî Görüşleri, s. 153.

⁴⁰ Ebû Hanife, *el-Fıkhü’l-Ekber*, s. 57.

⁴¹ Beyazizâde, İmam Azam Ebû Hanife’nin İtikadî Görüşleri, s. 117.

⁴² Müslim b. Haccac, *Sahîhu Müslim*, Sıfatu’l-munafikin, 8; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve es-Sülemi, *Sünenü’t-Tirmizi*, Tefsiru’l-Kur’an, 54.

⁴³ Ebû Hanife, *el-Fıkhü’l-Ekber*, s. 59.

⁴⁴ Ebû Hanife, Numan b. Sâbit (150/767), *el-Fıkhü’l-Ekber*, (İmam Azam’ın Beş Eseri adlı kitabın içerisinde), çev.; Mustafa Öz, İstanbul 2002, s. 58.

⁴⁵ Ebû Hanife, *el-Fıkhü’l-Ebsât*, s. 51.

ğuna, inanmaktır.”⁴⁶ *er-Risâle* adlı eserinde ise iman, Allah'tan başka ilah olmadığına, O'nun bir olduğu ve ortağı bulunmadığına şehadet etmek ve Allaha gelen her şeyi kabul etmektir, şeklinde tarif edilmektedir.⁴⁷

3.2. İmanda İstisna

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre inanan kişi ne kadar günahkâr olursa olsun “Ben gerçekten müminim” demesi ve imanında şüphe etmemesi gerekir. Ona göre imanda istisna yani “Ben inşallah müminim” demek imanda şüpheyeye yol açtığı için doğru değildir. Zira imanda şüphe olmaz. Çünkü mümin, gerçekten iman eden, kâfir ise gerçekten inkâr eden kimsedir. Nitekim Yüce Allah, “Onlar, gerçekten müminlerdir”⁴⁸ ve “Onlar, gerçekten kâfirlerdir”⁴⁹ buyurmaktadır.⁵⁰

3.3. Amel-İman İlişkisi

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre insanlar öncelikle Yüce Allah'a iman etmekle yükümlüdürler. Farz ameller, iman edenler için emredilmiştir. Sonra o farzları imanla birlikte işlemek amel oldu. Nitekim Yüce Allah, “İman edip Salih amel işleyenler”⁵¹ “Kim Allah'a iman eder ve Salih amel işlerse...”⁵² buyurmaktadır. Kuran-ı Kerim'de bunlara benzer birçok ayeti kerime bulunmaktadır. O halde ameli işlemeyen tasdikinden vazgeçmiş, imandan çıkmış olmaz. Ayrıca insanların tasdik konusunda az ya da çok tasdik edici olmadıkları, bununla birlikte amel konusunda birbirinden farklı ol-

⁴⁶ Ebû Hanife, Ebû Hanife, Numan b. Sâbit (150/767), *el-Fıkhu'l-Ebsât, (İmam Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içerisinde), çev.; Mustafa Öz, İstanbul 2002, s. 35.

⁴⁷ Ebû Hanife, Ebû Hanife, Numan b. Sâbit (150/767), *Ebû Hanife'nin Osmân el-Bettî'ye Yazdığı Risâle, (İmam Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içerisinde), çev.; Mustafa Öz, İstanbul 2002, s. 66.

⁴⁸ el-Enfâl, 4.

⁴⁹ en-Nisâ, 4/151.

⁵⁰ Ebû Hanife, Ebû Hanife'nin Vasiyeti, s. 60.

⁵¹ el-Bakara, 2/25, 82, 277.

⁵² et-Teğâbun, 64/7; et-Talak, 65/11.

dukları da tasdik yani iman ve amelin farklı olduğunu göstermektedir.⁵³ Yine Ebû Hanife'ye göre müminlerin birçok zaman bazı amellerden muaf tutulması da bunun başka bir delilidir. Zira mümin ibadetlerden muaf olduğu zamanlarda, ondan, imanın gittiği söylenemez. Nitekim âdet gören bir kadın, namazdan muaftır. Bu durumda ondan imanın kaldırıldığını yahut imanın terkedilmesinin emredildiğini söylemek caiz değildir. Ayrıca Ebû Hanife'ye göre Cenabı Allah, o kimseye “orucunu – muayyen günlerde- terk et, sonra iyileşince kaza et” demiştir. Fakat ‘imanı bırak, sonra kaza et’ dememiştir.⁵⁴

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre “ameller, farzlar, fazilet (farz olmayan ameller) ve ma'siyet yani günahlar olmak üzere üç kısma ayrılır. Ona göre “farzlar, Allah'ın emri, dilemesi, muhabbeti, rızası, kazası, kudreti, ilmi, muvaffak kılması, yaratması ve Levh-i Mahfuz'da yazması ileler. Fazilet (farz olmayan ameller) ise Allah'ın emri neticesi olan amel değildir. Eğer öyle olsaydı fariza olurdu. Fakat fazilet olan ameller Allah'ın dilemesi, muhabbeti, rızası, kaderi, kazası, hükmü, ilmi muvaffak kılması, yaratması ve Levh-i Mahfuz'da yazması neticesidir. Ma'siyet olan ameller, Allah'ın emri neticesi değildir, fakat Allah'ın muhabbeti, rızası ve muvaffak kılması olmaksızın; dilemesi, kazası, takdiri, hızlanı (yardımsız bırakması) ilmi ve Levh-i Mahfuz'da yazması ileler.”⁵⁵

3.4. İmanda Artma ve Eksilme

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre iman ve amel ayrı şeylerdir. Amel, imanın bir parçası değildir. Bu sebeple, iman, ne artar ne de eksilir. Onun için gök ehlinin, yer ehlinin imanını, iman edilmesi gereken şeyler yönünden artmaz, eksilmez. Bununla birlikte yakîn ve tasdik yönünden artar ve

⁵³ Ebû Hanife, Ebû Hanife'nin Osmân el-Betti'ye Yazdığı Risâle, s. 66.

⁵⁴ Ebû Hanife, Ebû Hanife'nin Vasiyyeti, s. 60.

⁵⁵ Ebû Hanife, *Ebû Hanife'nin Vasiyyeti*, s. 60-61.

eksilir.⁵⁶ Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: İman edilecek hususlar, aynıdır. Bu bakımdan iman artmaz ve eksilmez. Ancak inanan kişinin inancı kuvvetli veya zayıf olabilir.

3.5. İmanda Eşitlik

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre müminler, iman edilen şeylere iman etme konusunda eşittirler. Ancak ilahi emirleri yerine getirmede yani amel konusunda birbirlerinden farklıdırlar. Bu sebeple, müminler birbirlerinden imanın dışındaki konularda yani salih amelleri işlemede üstün olabilirler.⁵⁷ Bundan dolayı müminler arasındaki üstünlük, ancak takva ile mümkün olur. Nitekim Yüce Allah, "Allah katında en üstününüz, en çok takva sahibi olanınızdır"⁵⁸ buyurmaktadır.⁵⁹

3.6. İman-İslam İlişkisi

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre iman, dil ile ikrar kalp ile tasdikdir. İslam ise, Yüce Allah'ın emirlerine teslim olmak ve boyun eğmektir. Lügat açısından İman ve İslam arasında fark vardır, fakat islamsız iman, imansız da İslam olmaz. Bunların ikisi bir şeyin içi ve dışı gibidirler.⁶⁰

4. Kader ve İnsanın Fiilleri Hakkındaki Görüşleri

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre dünya ve ahirette her şey, Yüce Allah'ın dilemesi, ilmi, kaza ve kaderi ile olur. Nitekim Yüce Allah, "Biz her şeyi bir kader ile yarattık"⁶¹ buyurmaktadır. Bununla birlikte Ebû Hanife'ye göre insanlar, fiillerinde özgürdürler. İman ve küfür, insanların kendi ter-

⁵⁶ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 58.

⁵⁷ Ebû Hanife, Numan b. Sâbit (150/767), *el-Âlim ve'l- Mûteallim*, (İmam Azam'ın Beş Eseri adlı kitabın içerisinde), çev.; Mustafa Öz, İstanbul 2002, s. 18-19.

⁵⁸ el-Enbiyâ, 21/35; el-Ankebût, 29/57.

⁵⁹ Ebû Hanife, *el-Âlim ve'l-Mûteallim*, s. 17.

⁶⁰ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 58.

⁶¹ el-Kamer, 54/49.

cihidir. Yani Allah, küfrü tercih edene küfrü, imanı tercih edene de imanı nasip eder, yaratır.⁶² Sonuç olarak İmam Azam Ebû Hanife, âlemdeki her şeyin Allah'ın takdiri ile olmakla birlikte, insanın kendisine tercih etme hakkı yani cüz-i irade verildiği için yaptığından sorumlu olduğu görüşündedir.

4.1. Büyük Günah Meselesi

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre helal saymaması şartı ile büyük günah işleyen dinden, imandan çıkmaz. O, gerçekten bir mümindir. Ancak işlediği kötülükten dolayı günahkâr mümindir. Ebû Hanife'nin bu konudaki görüşü şöyledir:

“Mümine günahı zarar vermez ve o cehenneme girmez diyemeyiz. Dünyadan mümin olarak ayrıldıktan sonra fasık bile olsa, cehennemde devamlı kalacaktır da diyemeyiz. Günahlar, mümine zarar vermez demeyiz. Günah işleyen kişi cehenneme girmez de demeyiz. Dünyadan imanla ayrılan kimse, fasık da olsa cehennemde ebedi kalmaz. Allah'a şirk koşmak ve küfür dışında büyük ve küçük günah işleyip tevbe etmeden mümin olarak ölen kimsenin durumu ise Yüce Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah, dilerse ona cehennemde azap eder, dilerse affeder ve hiç azaba uğratmaz”.⁶³

Ebû Hanife, günahkar müminin durumunu ahirete bırakıp veya Allah'ın iradesine havale etmesi (irca) sebebiyle ilk defa Hariciler'den Nafi' b. Ezrak, ondan sonra Mu'tezile alimleri, daha sonra da bazı mezhepler tarihçileri tarafından mürci'den sayılmıştır. Ancak onun kafire yaptığı iyiliklerin hiçbir faydası olmadığı gibi iman eden kişiye günah işleminin hiçbir zararı olmaz temel görüşünü benimseyen Mürcie ile bir ilgisi yoktur. Eğer öyle olsaydı öğrencileri de aynı görüşü savunurlardı. Hâlbuki onların tamamı bu görüşü sa-

⁶² Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 57.

⁶³ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 57.

vunan Mürcie'yi eleştirmişlerdir.⁶⁴

İmam Azam Ebû Hanife, günah işleyen müminin kâfir olmadığına dair birçok nakli delil getirir. Bunlardan bazıları şunlardır: “Hz. Yusuf’un kardeşleri ‘Ey babamız, bizim için günahlarımızın bağışlanması dile. Biz muhakkak suçlu idik”⁶⁵ dediler. Bu durumlarıyla onlar günahkârdılar, fakat kâfir değildirler. Ayrıca Yüce Allah, Peygamberi Hz. Muhammed’e ‘Senin geçmiş ve gelecek günahını Allah’ın affetmesi için...”⁶⁶ buyurmuş, “günahını” yerine “küfrünü” dememiştir. Keza Hz. Musa, Kıpti’yi öldürmesi dolayısıyla günah işlemiştir, fakat kâfir değildir.⁶⁷

İmam Azam Ebû Hanife’ye göre Hz. Ali’nin kendisiyle savaşan Şam ehlini mümin olarak isimlendirmesi de bu konuda başka bir delildir. Eğer günah işlemek mümini imandan çıkarmış olsaydı şirkten sonra günahların en büyüğü sayılan adam öldürme fiilini işleyenleri, Hz. Ali’nin kâfir kabul etmesi gerekirdi. Hâlbuki Hz. Ali, Şam ehlini “el-bâğıyye” diye yani haksızlık yapanlar diye isimlendirmiştir, fakat kâfir diye isimlendirmemiştir.⁶⁸

Ebû Hanife, şirkin dışındaki günahları büyük ve küçük olarak isimlendirmiştir. Ancak bunların aynı seviyede günah olmadıklarını beyan ettikten sonra küçük günahlardan bile kaçınmak gerektiğini belirtmiştir.⁶⁹

4.2. Va’d ve Va’id

Va’d, Allah’ın Âhirette iyilik yapanları mükâfatlandırması, va’id ise, kötülük yapanları cezalandırması anlamındadır. Ebû Hanife, dünyada iyi ameller işleyen ahirette

⁶⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebû Hanife”, *DİA.*, İstanbul 1994, X/142-143.

⁶⁵ Yusuf, 12/ 97.

⁶⁶ el-Fetih, 48/2.

⁶⁷ Ebû Hanife, *el-Fıkhu’l-Ebsât*, s. 49.

⁶⁸ Ebû Hanife, Ebû Hanife’nin Osmân el-Bettî’ye Yazdığı Risâle, s. 67.

⁶⁹ Ebû Hanife, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, s. 16-17.

Allah tarafından mükâfatlandırılacağı, kötü ameller işleyenin ise Allah tarafından cezalandırılacağı görüşündedir. Bununla birlikte o, “Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez. Onun ötesinde dilediği kimselerin günahlarını affeder”⁷⁰ ayetinden hareketle şirkin dışındaki günahların Allah tarafından affedilebileceğini savunur. İmam Azam Ebû Hanife’ye göre sonuçta Allah va’dinden dönmez, ama vaidinden dönebilir. Allah’ın vaidinden dönmesi müminler için bir rahmettir. Çünkü Cenabı Allah; merhametlilerin en merhametlisidir. Ayrıca affi ilahi ve şefaata nail olamayan müminler, günahları nispetinde cehennemde cezalarını çektikten sonra mutlaka cennete gireceklerdir. O, bu konuda şu ayetleri delil getirmektedir:⁷¹ “Kazandığı iyilik kendi lehine, yaptığı kötülük de kendi aleyhinedir”⁷², “Yalnız işlediklerinizin karşılığı ile cezalandırılacaksınız.”⁷³ Ve “Kim zerre miktarı iyilik işlerse karşılığını görür, kim de zerre miktarı kötülük işlerse karşılığını görür.”⁷⁴

4.3. Kabir Suali ve Kabir Azabı

İmam Azam Ebû Hanife’ye göre kabirde Münker ve Nekir isimli meleklerin sualleri haktır. Kabirde ruhun cesede iade edilmesi haktır. Bütün kâfirler ve asi müminler için kabir sıkıntısı ve azabı haktır.⁷⁵ Zira ona göre bu konuda birçok ayeti kerime ve hadis-i şerifler mevcuttur.⁷⁶

Ebû Hanife ye göre şu ayetler kabir azabına delâlet etmektedir: “O kıyamet, mutlaka kopacaktır; onda hiç şüphe yoktur. Ve gerçekten Allah, kabirlerde bulunanları dirilte-

⁷⁰ en-Nisâ, 4/48.

⁷¹ Ebû Hanife, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, 25-26.

⁷² el-Bakara, 2/285.

⁷³ Yasin, 36/54.

⁷⁴ ez-Zilzâl, 99/8.

⁷⁵ Ebû Hanife, *el-Fıkhu’l-Ekber*, s. 59.

⁷⁶ Ebû Hanife, Ebû Hanife’nin Vasiyyeti, s. 62.

cektir"⁷⁷, "Onlara iki defa azap edeceğiz"⁷⁸ ve "Zulmedenler için bundan ayrı bir azap daha vardır"⁷⁹ gibi ayetler ile kabir azabı kast edilmektedir.⁸⁰

Beyazizâde'ye göre İmam Azam, birçok hadis-i şerifi de kabir hayatının ve orada kâfirler ve asi müminler için azabın olacağına delil getirmektedir. Beyazizâde, İmam Azam Ebû Hanife'nin konu ile ilgili şu rivayette bulunduğunu kaydetmektedir.⁸¹ Bu rivayete göre peygamber efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: "Mümin kabre konulduğu vakit ona bir melek gelir ve "Rabbin kim?" diye sorar. O, "Allah" der. "Peygamberin kim?" diye sorar "Muhammed" der. "Dinin ne" diye sorar, o, "İslam" der. O kişinin kabri genişletilir ve o kişi cennetteki mekânını görür. Ölü kâfir ise melek ona "Rabbin kim" diye sorar, o, bir şey kaybetmiş gibi "hah" Bilmiyorum" der. Melek: "Peygamberin kim" diye sorar, o, bir şey kaybetmiş gibi "hah! Bilmiyorum" der. Melek: dinin nedir?" diye sorar. O, bir şey kaybetmiş gibi "hah" bilmiyorum, der. Bunun üzerine kabri daraltılır. Ve cehennemdeki yerini görür. Sonra melek ona cinlerin ve insanların dışında her şeyin duyacağı bir darbe vurur. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu sözlerden sonra: "Allah kesin bir söz ile inananları dünya ve ahrette sabit kılar ve zalimleri sapıttırır. Allah dilediğini yapar"⁸² ayetini okumuştur.⁸³

⁷⁷ el-Hac, 23/7.

⁷⁸ et-Tevbe, 9/101.

⁷⁹ et-Tür, 52/47.

⁸⁰ Ebû Hanife, el-Fıkhü'l-Ebsât, s. 44; Beyazizâde, İmam Azam Ebû Hanife'nin İtikadi Görüşleri, s. 151-152.

⁸¹ Beyazizâde, Ahmed b. Hasan b. Sinanüddin (1098/1687), *el-Usûlü'l-Münife li'l-İmam Ebî Hanife*, thk., İlyas Çelebi, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000, s. 134; krş., *İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikadi Görüşleri Beyazizâde*, s. 151.

⁸² İbrahim, 14/27.

⁸³ Buhâri, Cenâiz, 87; Müslim, Cennet, 17; Ebû Davud, Sünnet, 24; Ali el-Kârî, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanife*, s. 366.

5. Ahiret Hakkındaki Görüşleri

5.1. Ahirete İman

Ahiret, bu dünyadan ayrıldıktan sonra başlayan ebedi hayat olarak bilinmektedir. İmam Azam Ebû Hanife'nin kabir azabı ve Münker ve Nekir suali, öldükten sonra dirilme, amellerin tartılması ve cennet ve cehennem gibi konular hakkındaki görüşlerini kısaca şöyle özetlemek mümkündür:

5.2. Amellerin Yazılması ve Okunması

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre dünyada bütün insanların yaptıkları amel defterine kayıt edilmektedir. Hesap günü herkes amel defterini açıp okuyacak yani işlediklerinin hesabını verecektir. Ona göre "Yüce Allah, "Kalem" e yazmasını emretmiş, "Kalem" de "Ne yazayım Ya Rabbi" demiştir. Allah Teâlâ'da ona "Kıyamete kadar olacak şeyleri yaz" buyurmuştur"⁸⁴ Ebû Hanife'ye göre "Onların işledikleri her şey defterlerde kayıtlıdır. Küçük, büyük her şey yazılıdır"⁸⁵ ve "Kitabını oku! Bugün senin nefsin kendi hesabını görmek için kâfidir"⁸⁶ ayetleri, amellerin yazıldığı ve ahirette hesap günü okunacağına delalet etmektedir.⁸⁷

5.3. Cennet ve Cehennem Yaratılmışlığı

İmam Azam Ebû Hanife'ye göre cennet ve cehennem haktır ve ehilleri için yaratılmıştır, cennet ehli cennette, cehennem ehli de cehennemde ebedi kalacaklardır. Ona göre Yüce Allah'ın müminler için "Onlar, cennetliklerdir ve orada ebedi kalacaklardır"⁸⁸ kâfirler için de "Onlar, cehennemliklerdir, orada ebedi kalacaklardır"⁸⁹ ayetleri bunun açık deli-

⁸⁴ Ebû Dâvud, Sünne, 16; Tirmizi, Kader, 17; İbni Hanbel, Müsned, V/217, 218, 219.

⁸⁵ el-Kamer, 54/52-53.

⁸⁶ el-İsrâ, 17/13.

⁸⁷ Ebû Hanife, Ebû Hanife'nin Vasiyyeti, s. 62.

⁸⁸ Âli İmrân, 3/133.

⁸⁹ el-Bakara, 2/24.

lidir.⁹⁰

Sonuç

Ebû Hanife Numan b. Sabit, hicretin 80. yılına tekabül eden miladi 699 tarihinde Küfe'de doğmuş, hicri 150, miladi 767 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. O, daha çok en büyük imam anlamına gelen "İmam Azam" unvanı ve Ebû Hanife künyesi ile tanınmıştır. Hanefilik mezhebi, onun künyesine nispet edilmiştir. Onun milliyeti hakkında kesin bilgi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Türk asıllı olduğu söylenmektedir.

Zengin ve Müslüman bir ailede yetişen İmam Azam Ebû Hanife, hayatının sonuna kadar sadece ilmi faaliyette bulunmakla kalmamış, aynı zamanda ticaretle de uğraşmıştır. Ayrıca dönemindeki Emevi ve Abbasi halifelerinin kadılık tekliflerini kabul etmemiş, Küfe'de Hammad b. Süleyman'dan 18 yıl ilim tahsilinde bulunmuştur. Hocası Hammad b. Süleyman vefat edince yerine geçerek, ömrünün sonuna kadar ders vermeye devam etmiştir. Binlerce öğrenci yetiştiren Ebû Hanife'nin görüşleri, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed eş-Şeybâni gibi öğrencileri tarafından günümüze ulaşmıştır.

İmam Azam, naklin yanında akla da büyük önem vermekle kalmamış, aynı zamanda akıl-nakil dengesini kurmuştur. Ebû Hanife, itikadi görüşlerini akli ve nakli deliller ile ortaya koymuştur. Ona göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. İmanda istisna caiz değildir. Kur'an, Allah kelamı olup mahlûk değildir. Kulların bütün fiillerini yaratan Allah'tır, kul ise fiil yapmayı diler ve onu kesb eder. Yani kul, kâsîp; Allah, hâlıktır. Ayrıca o, peygamberlik müessesesinin hak ve gerekli olduğuna inanmaktadır. Allah'a iman eden herkesin Hz. Muhammed'in (s.a.v) de nübüvvetini kabul etmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre şefaet ve miraç gibi

⁹⁰ Ebû Hanife, Ebû Hanife'nin Vasiyyeti, s. 63.

hususların yanı sıra ahirette Allah'ın görülmesi de haktır.

İmam Azam, ilimde derya, diğer âlimler ise havuz gibi görülmüştür. Müslümanların çoğu usul ve fîrû da onun mezhebini tercih etmişlerdir. Buna rağmen o, bilmediklerimi, ayağımın altına koysam, başım göklere değer diyecek kadar mütevazı bir şahsiyet sergilemiştir. O, Sünnete tabi olanların başında geldiği gibi hadisleri ve sahabenin görüşlerini kendi reyine tercih eder idi. Ama bütün bunlara rağmen, onun, Kitap ve Sünnet'e göre değil, kendi hevasına göre hüküm verdiğini iddia edenler olmuştur. Fakat bu iddialar, kesinlikle doğru değildir. Onun eserleri ve görüşleri incelendiğinde bunun böyle olmadığı rahatlıkla görülecektir. Ayrıca onun görüşleri nasrlara uymasaydı, Müslümanların çoğu onun görüşünü benimsemezdi. Oysa tarih boyunca ve günümüzde yaşayan Müslümanların büyük çoğunluğu onun mezhebini tercih etmişlerdir.

İmam Azam, bir mesele hakkında hüküm vereceği zaman önce Allah'ın kitabına bakmış, onda bulamazsa Hz. Peygamberin Sünnet'ine müracaat etmiş, onda da bulamazsa sahabenin söz ve uygulamalarına bakıp, onların birinin görüşünü tercih etmiştir. Bunların hiç birinde bir delil bulamadığı zaman, meseleleri, dönemin şartlarını ve insanların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak nakli ve akli delillere dayalı olarak İslam'ın özüne ve ruhuna uygun hükümler vermeye çalışmıştır.

İmam Azam Ebû Hanife'nin elli beş defa hacca gittiği, geceleri az uyuyup, çok ibadet ettiği, Kur'an'ı Kerim'i ezberlediği ve ayda üç kere hatim ettiği, Kâbe-i Muazzama'da Kur'an-ı Kerim'i hatmeden dört kişiden biri olduğu gibi çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Onunla ilgili bu rivayetler, halk tarafından doğru kabul edilmektedir. Bu sebeple, İmam Azam'ın ilmî kişiliği, imanı, güzel ahlakı ve ailevî terbiyesinin

Müslümanların özellikle de Türk müslümanların İslamî kimliklerini muhafaza etmelerine büyük katkı sağlamıştır.

Hayatının elli yılını Emeviler, on sekiz yılını Abbasiler döneminde geçirmiş olan İmam Azam Ebû Hanife, Ehl-i Beyt'i her zaman sevmiş, saymış ve onları daima savunup, desteklemiştir. O, aklî ve naklî deliller ile bir taraftan Havaric, Mutezile, Müşebbine, Cebriyye, Mürcie ve Şia gibi mezheplerin bazı görüşlerini eleştirmiş, diğer taraftan Ehli Sünnet'in görüşlerini hep müdafaa etmiştir. Böylece Ehli Sünnet kelamının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Ebû Hanife, Havaric, Mutezile, Müşebbine, Cebriyye ve Mürcie gibi mezheplerin iman, ilahi sıfatlar, kader, büyük günah işleyeninin durumu ve tekfir konusu ile ilgili görüşlerini eleştirmiş; ama Ehl-i Kible'den hiç kimseyi tekfir etmemiştir.⁹¹ Bununla beraber Ehli Sünnet'in görüşlerini aklî ve naklî deliller ile savunmuş ve yaymaya çalışmıştır.

Sonuç olarak İmam Azam Ebû Hanife, ilmi, imanı, ameli, ahlakı, takvası ve cömertliğiyle, hatta bütün tutum ve davranışlarıyla örnek alınacak iyi bir islam âlimidir.

Kaynaklar

Acimamatov, Zaylabidin, *Ebû Hanife ve Fergana Vadisindeki Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, (Basılmamış Doktora Tezi).

Ali el-Kârî, Ebû 'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanife*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1985.

⁹¹ Yörükân, Yusuf Ziya, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Mansuri Mâturidî*, Notlarla ve eklemelerle yayıma hazırlayan: Turhan Yörükân, Ankara 2001, s. 63; Yavuz, "Ebû Hanife", *DİA.*, İstanbul 1994, X/142-143; Özel, Ahmet, *İmam Ebû Hanife ve Hanefî Mezhebi*, Ankara 2015, s. 22.

- Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1991.
- Beyazizâde, Ahmed b. Hasan b. Sinanüddin (1098/1687), *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri Beyazizâde*, çev.: İlyas Çelebi, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- _____, *el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe*, thk., İlyas Çelebi, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.
- Brockelmann, Carl, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Muhammed Fehmî Hicazî, Mısır 1993, II/254
- Çelebî, İlyas, "Risâleleri ve İtikadî Görüşleri ile İmam Azam Ebû Hanîfe" İslamî Araştırmalar Dergisi (Ebû Hanîfe Özel Sayısı), Cilt:15, Sayı: 1-2, Ankara 2000, 63-73.
- Ebû Dâvud es-Sicistani, Süleyman b. Eşas b. İshak el-Ezdî, *Sünenü Ebi Davud*, Çağrı yayınları İstanbul 1992.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit (150/767), *Ebû Hanîfe'nin Osmân el-Bettî'ye Yazdığı Risâle*, (İmam Azam'ın Beş Eseri adlı kitabın içerisinde), çev.; Mustafa Öz, 3. Baskı, İstanbul 2002.
- _____, *el-Âlim ve'l- Müteallîm*, (İmam Azam'ın Beş Eseri adlı kitabın içerisinde), çev.; Mustafa Öz, 3. Baskı, İstanbul 2002.
- _____, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, (İmam Azam'ın Beş Eseri adlı kitabın içerisinde), çev.; Mustafa Öz, 3. Baskı, İstanbul 2002.
- _____, *el-Fıkhü'l-Ekber*, (İmam Azam'ın Beş Eseri adlı kitabın içerisinde), thk., Mustafa Öz, 3. Baskı, İstanbul 2002.
- _____, *el-Fıkhü'l-Ekber*, (İmam Azam'ın Beş Eseri adlı kitabın içerisinde), çev.; Mustafa Öz, 3. Baskı, İstanbul 2002.
- _____, *Ebû Hanîfe'nin Vasiyyeti*, (İmam Azam'ın Beş Eseri

adlı kitabın içerisinde), çev.; Mustafa Öz, 3. Baskı, İstanbul 2002.

Ebû Zehrâ, Muhammed, *Ebû Hanife*, çev. Osmân Keskiöğlü, Ankara 2002.

İbn Hallikân, Ebî Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (608/1211- 681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1977, V/405-415.

İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk (385/955), *el-Fihrist*, Beyrut 1964.

İbn Hâcer el-Heytemî, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbas Ahmed (974/1567), *İmâm-ı Azam'ın Menkıbeleri*, çev. Ahmet Karadut, Ankara 1998.

Keskiöğlü, Osman, *İmam A'zam*, Ankara 1960.

el-Kureşî, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed (775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Riyad 1993.

Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2000.

Müslim b. Haccac, *Sahîhu Müslim*, İstanbul 1992.

Özel, Ahmet, İmam Ebû Hanife ve Hanefi Mezhebi, Ankara 2015.

el-Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed (493/1099), *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölçük, Erzurum 1980.

Sezgin, Fuad, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, Riyad 1984.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve es-Sülemi, *Sünenü't-Tirmizi*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Uzunpostalcı, Mustafa, "Ebû Hanife", *DİA.*, (İstanbul 1994), X/131-138

Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebû Hanife”, *DİA.*, İstanbul 1994, X/142-143.

Yörükân, Yusuf Ziya, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler İmam-ı Azam Ebû Hanife ve İmam Mansuri Mâturidî*, Notlarla ve eklemelerle yayıma hazırlayan: Turhan Yörükân, Ankara 2001.

